

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון ש"ד, פר' בלק תשפ"ה

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

הזיק על ידי עין הרע

בלב שכונת "בית ישראל" הוותיקה בירושלים, בשתי חנויות הממוקמות זו מול זו ברחוב הצר, מתנהלות שתי חנויות לממכר ספרי קודש וכלי כסף לשבת. ר' יחזקאל גוטליב, אלמן כבן שישים, מחזיק בחנות המשפחתית כבר למעלה מארבעים שנה. אביו, הרב מרדכי זלמן גוטליב, היה מראשוני הסוחרים ברחוב, והקים את החנות עוד בשנות החמישים. החנות הייתה מוקד משיכה לתלמידי חכמים ואנשי ציבור, ומלבד מסחר בספרי קודש וכלי כסף, היה המקום גם בית ועד לחכמים.

חנות נוספת הייתה שם, חנות שהתרחבה עם השנים ועסקה גם היא במכירת דברים דומים, מנהל החנות באותה תקופה, ר' אברהם יוסף פינקלשטיין, אברך צעיר וחריף, שדרש את פעילות החנות בהדרגה, והביא בה סחורה מגוונת ואיכותית. הדבר גרם לתחרות עזה בין השניים, כאשר ר' אברהם יוסף מציע מחירים נמוכים יותר ומייבא סחורות חדשות ומגוונות מחו"ל.

דירתו של ר' יחזקאל נמצאת בקומה השנייה, בדיוק מעל החנות שלו, ומחלון הסלון נשקף מראה ישיר אל פתח חנותו של המתחרה.

בכל יום רביעי, בשעות הבוקר המוקדמות, מגיעות משאיות הנושאות סחורה חדשה לחנותו של ר' אברהם. ר' יחזקאל מוצא את עצמו עומד ליד החלון, מתבונן בפריקת הסחורה, ומנסה לעמוד על טיבה ואיכותה של הסחורה המגיעה, כמויותיה והספקים שעמם עובד מתחרהו.

לאחר מספר פעמים שעמד כך מתבונן, חש לפתע חוסר נוחות מהעניין, ופנה לברר נפשו בשאלתו: האם מותר על פי ההלכה לעמוד בחלון ביתו ולהתבונן במשאיות הפורקות סחורה לחנותו של המתחרה?

תשובה

איסור הסתכלות בשדה חברו

בגמרא מובא (בבא מציעא קז. בבא בתרא ב:) שרבי אבהו אמר בשם רב הונא אמר רב,

כי אסור לאדם לעמוד על שדה חברו בשעה שהיא עומדת בקמותיה. רש"י (ד"ה אסור לאדם) מפרש שטעם האיסור הוא כדי שלא יפסידנו בעין הרע. וכן ביאר מהר"ח אור זרוע (דרשות, פרשת וירא) וכתב דמכאן שלא יראה אדם בממון חברו בשעה שעושה משא ומתן, שלא יבא לידי חימוד או קינאה או עין הרע.

להלכה נפסק בדיני נזיקין (סימן שעח סעיף ה) שאסור לאדם להזיק על ידי ראייה, ואם ראייתו גורמת נזק לחברו אסור להסתכל בו. לכן נאסר על אדם לעמוד על שדה חברו כשהיא בקמותיה. הסמ"ע

(שם סק"ד) מבאר שהזיק זה נגרם מכוח הראייה עצמה ('עין הרע') השולטת בשדה וגורמת נזק, בשונה מהזיק ראייה של שכנים (סימן קנד סעיף א והלאה) שם האיסור נובע מכך שהניזק נמנע מלעשות עסקיו בחצר מחמת בושה ונמצא הוא מונע משכנו שימושים בחצרו.

הרמב"ם (שכנים פרק ב הלכה טז) כתב שחיוב מחיצה בחצר הוא של עשרה טפחים בלבד, הראב"ד השיג שהמחיצה צריכה להיות

של ארבע אמות כדי למנוע הזיק ראייה, ומה תועלת יש במחיצה של עשרה טפחים בלבד.

המגיד משנה (שם) כתב לבאר שלדעת הרמב"ם האיסור לעמוד על שדה חברו בשעה שעומדת בקמותיה אינו אלא מידת חסידות, ולכן אין כופים לגדור ארבע אמות בשביל כך, וחייב רק מחיצה של עשרה טפחים שמועילה שאם יעבור לגבול חברו יהיה ניכר כגנב.

וכדבריו כן הוא בשו"ת הרמב"ם (פאר הדור סימן מ, ובמגדל עוז שכנים שם) שנשאל במפורש על ידי חכמי לונגל בעניין זה, וכתב שהחיוב להימנע מראיית קמת חברו משום עין רעה הוא רק מדברי חסידות שלא יהיה אדם מביט בעין רעה את חברו, והוא תירוץ בעלמא ואינו להלכה. ועל פי זה כתב הסמ"ע (שם) שהזיק זה הוא ממידת חסידות ולא הזיק ממש, בשונה מהזיק ראייה כשנסתכל לשדה חברו,

שם הוא הזיק ממש.

מכל האמור עולה שראוי ונכון להיזהר מאוד שלא לעמוד ולהסתכל על חברו באופן שיש בו צד נזק של עין רעה.

גדר נזק הנגרם על ידי 'עין הרע'

בחזון איש (בבא בתרא ליקוטים סימן כא) ביאר כלפי עין הרע, שבשעה שכני אדם מתפעלים על מציאות מוצלחת הרי הם מעמידים את מציאות זו בסכנה. ומכל מקום הכל בידי שמים, וכל שלא נגזר בדין שמים

בספר 'תורת המגיד' שביאר ענין עין הרע,

כי כל דבר כח קיומו תלוי במה שמתבטל

כלפי העולם הרוחני המקיים את כל

הבריאה, וכאשר מסתכלים בהתפעלות על

איזה דבר, הרי נותנים לו קיום מצד עצמו,

ובכך מנתקים אותו מהעולם הרוחני הראוי

לקיימו ונפסק חיותו ומתבטל. ומידה

טובה מרובה שאם מקשר כל דבר בעין

טובה לשורשו העליון ממשיך לו קיום

שיאבד, הדבר ניצל, אבל כשנגזר הדבר לאבד, מתגלגל הדבר לפעמים על ידי שימת עין תמהון על הדבר, ועל ידי זה הוא כלה.

ויש לדון במקרה שנתן עין הרע בחברו, אם חייב לשלם לו על הנזקים שנגרמו על ידי כך.

בשו"ת להורות נתן (חלק ו סימן קלז סק"א) כתב שהיה מקום לומר שנחשב כהזיק שאינו ניכר, שנפסק (סימן שפה סעיף א) שהמזיק את חברו בהזיק שאינו ניכר פטור מן התורה, ועל

כרחנו הטעם הוא משום שלא מצינו בתורה שיתחייב לשלם אלא בהזיק שהוא ניכר, ועל כן

על אף שחיסר ממון חברו מכל מקום מאחר שלא מצינו בתורה חיוב תשלומים בהזיק כזה,

אין לנו כח לחייבו לשלם. וכמו כן יש לומר בעניין מזיק בדרך שאינו ניכר כגון על ידי עין

הרע, שכיון שלא נעשה מעשה כלל הוא יהיה פטור לשלם מן התורה, אחר שלא מצינו חיוב

תשלומים באופן כזה. אלא שבהיזק שאינו ניכר חכמים קנסוהו לשלם, ורק אם היזק בשוגג פטור, ואילו בהיזק שעל ידי עין הרע גם מדרבנן אי אפשר לחייבו, שהרי לא מצינו שקנסוהו בכהאי גוונא, ויש לחלק בין היזק שאינו ניכר, שסוף סוף עשה מעשה היזק אלא שהנזק מצד עצמו אינו ניכר, לבין עין הרע שגם מעשה ההיזק אינו ניכר, ולא מצינו שקנסו במקרה כזה.

ועוד כתב שלכאורה יש לומר שאף אם הדבר נחשב כמעשה נזק או שקנסוהו על כך, מכל מקום הנזק אינו אלא בגדר גרמא, ונפסק (סימן שפו סעיף ג) שגרמא בנזיקין פטור. ואין

ומבואר שדעת הקהילות יעקב היא שיתכן שהיה מקום לחייב את המזיק בדרך סגולית אילו היה הנזק ידוע, וכדין אדם המזיק. אלא שמכיוון שאי אפשר לדעת דבר זה בוודאות, אי אפשר לחייבו. אמנם כל זה כאשר הסגולה פועלת בדרך ישירה, ולא באופן שהיא רק מפעילה כח אחר שהוא המזיק, וכשם שבאדם המזיק בכח שני אינו חייב לשלם.

זה נחשב 'גרמי' שחייב בו, כי גרמי הוא רק כשברור שייגרם נזק, וכן שבשעת מעשה נעשה הנזק, וגם שנעשה הנזק בפועל בגוף הדבר (ראה שם: סמ"ע סק"א, ש"ך סק"א). מה שאין כן כשהיזק בעין הרע, שאין זה ברור שייגרם נזק וגם אין הנזק נעשה מיד, אין זה כי אם בגדר גרמא שפטור.

אלא שעדיין, אם הנזק נחשב גרמא, הרי הוא חייב לצאת ידי שמים, כפי שנפסק (שם) שהמזיק בגרמא חייב לצאת ידי שמים.

דרך ההיזק של עין הרע

רבינו יונה (אבות פרק ב משנה יא) כתב לבאר ענין עין הרע, שמי שאינו שמח בחלקו ומתבונן בחברו העשיר ממנו מתי יעשר עושר גדול כמוהו, הרי הוא גורם רעה לעצמו ולחברו, כאשר אמרו חכמי הטבע, שאוויר עולה מן המחשבה ההיא ושורף את הדברים שמתבונן בהם בעינו הרעה. לפי דבריו, כן היה מקום לומר שהיזק עין הרע נחשב כמזיק בידיים, שהרי זה כאילו זורק חץ העשוי מאוויר ושורף חפצו של חברו.

וכעין דבריו בשם בעלי הטבע שיוצאים אווירים מבעלי המחשבה המקנאים ומזיקים את הדבר שניתן בו עין, כן כתבו עוד ראשונים רבים (הר"י אבן שועיב ורבי יעקב סקילי תלמידי הרשב"א, הרלב"ג, התשב"ץ, ועוד), ומהם שכתבו שיוצאים אווירים מן העין עצמה, והובאו דבריהם בספר הנפלא עין הרע בעין היהדות (פרק יג). וכן כתב רבינו המהר"ל (נתיבות עולם נתיב עין טוב פרק א) שידוע כי עין הרע יש בה כח אש ששורף, ומקבל האדם היזק מן המזיק אשר יש לו כח אש ששורף, כי העין שורפת כמו האש שהוא שורף. אולם הר"ן (דרוש שמיני ד"ה ולדברי מי

שאומר) כתב, שכשם שיש בכח הנפש להשפיע על חומר גוף האדם עצמו, כן יש בכח הנפש להשפיע על חומר אדם אחר זולתו לרעה. יתכן אולי לבאר זאת על דרך מה שכתב החיד"א (דבש לפי אות מ ס"ק ה) בשם המקובלים לבאר מה שנאמר בכמה מקומות 'נתן בו עינו ועשהו גל של עצמות', שהיינו שנטל ממנו את שורשו הרוחני וממילא נתבטל קיומו.

וראו בספר תורת המגיד (לספר רות, עיניך בשדה אשר יקצורון) שביאר ענין עין הרע, כי כל דבר כח קיומו תלוי במה שמתבטל כלפי העולם הרוחני המקיים את כל הבריאה, וכאשר מסתכלים בהתפעלות על איזה דבר, הרי נותנים לו קיום מצד עצמו, ובכך מנתקים אותו מהעולם הרוחני הראוי לקיימו ונפסק חיותו ומתבטל. ומידה טובה מרובה שאם מקשר כל דבר בעין טובה לשורשו העליון ממשיך לו קיום.

הכוחות הסגוליים

פועלים בדרך

טבעית שאינה

ידועה לחכמי המדע

הרשב"א (חלק א סימן תיג) כתב לבאר שגם הסגולות הם טבע העולם, אלא שיש את הטבע שאנו מבינים כיצד הוא פועל, ואילו הסגולות הם כוח טבעי שאין לנו השגה כיצד פועלת: 'כי באמת הדברים הפועלים בסגולה אין פועלתם בפלא מהם, אלא בטבע מסוגל, רצוני לומר טבע לא ישיגנו עיון החכמים, ואולי אפילו החכם שבחכמים לרוב העלם הטבע ההוא מכלל המין האנושי, אם כן אף כל המינין בעלי הסגולות בטבע הם פועלים כסמים והמסעדים, ואולי עוד לא יגזרוהו עיונם (-אריסטו וגאלינוס חכמי הטבע), גזרו עיון החכם עליו השלום (-שלמה המלך) שעשה ספר רפואות ידבר על הכל מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר בקיר'.

וכעין זה כתב הר"ן (דרשות הר"ן דרוש יב) 'כי הדברים כולם פועלים בשני דרכים, אם פועל טבעי ואם פועל סגולי, והפועל בסגולה גם הוא פועל בטבע, אלא שהפועל הטבעי יגזור השכל חיובו, והפועל הסגולי יקבל השכל אפשרותו לא שיגזור חיובו'.

והנה לפי דברי הראשונים הנזכרים שעין רעה היינו שמזיק באוויר היוצא מן המחשבה או מן העין, יש מקום לדון לחייב את המזיק על ידי עין רעה כמזיק לכל דבר, והגם שאין ניכר בכוחות הטבע המזכירים כיצד נעשה היזק זה, הרי הוא נעשה בדרך סגולה שגם היא דרך טבעית. וראה בשו"ת הלכות קטנות (חלק ב סימן צח)

שנשאל על ההורג נפש על ידי שם או כישוף מהו. והשיב אפשר שכיון שבדבורו עבד מעשה, הרי ליה דומיא דמימר וכזורק חץ להורגו, ועליהם נאמר חץ שחוט לשונם. וראה עוד בלבוש (ח"מ סימן קנז סעיף א) כתב 'שאסור לאדם להסתכל לחצר חברו משום דשליט עינא בישא, ומזיק בידים הוא דגירי דיליה הוא'. והיינו שההיזק של העין רעה הוא כמו חץ המזיק באופן ישיר.

דברי הקהילות יעקב על נזק סגולי ובעין הרע

והנה בקהילות יעקב (בבא קמא סימן מה אות א) דן במי שזרק ציפורניים ברחוב העיר ועברה עליהם אישה וניזוקה, שאמרו (מועד קטן יח.) שדבר זה מזיק לוולדות, אם חייב המזיק לשלם את הנזק. והביא שם שבספר שמירת הנפש הביא שגאון אחד כתב שחייב לשלם, וכתב להעיר על דבריו שלכל היותר אין על הציפורניים האלו אלא דין בור, והרי מבואר (בבא קמא נג:) שבור ובור פטורים מדמי וולדות.

ואילו השואל בקהילת יעקב כתב שאף בלאו הכי יש לומר שדווקא מזיק ממש חייב בדמי ולדות ולא בזריקת ציפורניים, שהרי אין זה מזיק טבעי אלא סגולי. והוסיף לבאר, שהרי בעניין עין הרע נמצא כמה פעמים בש"ס, כמו שאמרו שאסור לאדם לעמוד על שדה חברו בשעה שעומדת בקמותיה. והרי פשוט שאפילו אם נראה בחוש שמיד אחר הבטת עין הרע בא הנזק, אין לחייב ממון עבור כך, כי לא מצאנו בדברי חז"ל אלא שאסור שיעמוד על שדה חברו כשעומדת בקמותיה, ולא פירשו שאם עמד והיזק שהוא חייב לשלם.

השיב לו הקהילות יעקב שם שאין זו ראייה, כי מנין לנו שבאמת פטור מלשלם. אם משום שלא הזכירו רק שאסור לאדם לעמוד ולא כתבו שחייב לשלם, זהו משום שלא ברור שייגרם נזק, וגם אם בפועל יארע הנזק הרי לא יוכלו להוכיח בבירור שנעשה נזק זה על ידי הבטה שלו. אבל אם היה מתברר שהיזק בהבטתו, אפשר שאכן יהיה חייב כדין אדם המזיק.

ומבואר שדעתו היא שיתכן שהיה מקום לחייב את המזיק בדרך סגולית אילו היה הנזק ידוע, וכדין אדם המזיק. אלא שמכיוון שאי אפשר לדעת דבר זה בוודאות, אי אפשר לחייבו. אמנם כל זה כאשר הסגולה פועלת בדרך ישירה, ולא באופן שהיא רק מפעילה כח אחר שהוא המזיק, וכשם שבאדם המזיק בכח שני אינו חייב לשלם.

אולם רבי משה פיינשטיין (דברות משה ב"ב סוף פרק ב ד"ה וטעם הרא"ש) כתב שנראה פשוט שהמזיק בעין הרע אף שאסור, ודאי פטור מלשלם, כי מזיק כזה שאינו בידיים אלא מענייני לחשים וסגולות אינו נכנס בגדרי מזיק.

